

Ahmed Şerif
es-Senûsî'nin
Tarsus Yenice
Tren İstasyonu'nda
Mustafa Kemal
Atatürk
tarafından
karşılması

söylenebilir. Bu bölgeye yakın bir yer olan Antep'te halk arasında Şeyh Ahmed es-Senûsî'nin geçtiği toprağı düşmanın istilâ edemeyeceğine inanılması onun mânevî etkisi kadar bu etkiyi kırmanın ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir.

Cumhuriyet'in ilânından sonra sessiz kalmayı tercih eden Ahmed Şerîf es-Senûsî, Mersin'in bir hristiyan köyünde zorunlu ikamete tâbi tutuldu. Lozan Antlaşması'nın ardından Türkiye'de ikameti İtalyanlar'ı rahatsız etti. Hükûmet, 1926 yılında Osmanlı hânedanı mensuplarıyla yakın temas içinde bulunduğu gerekçesiyle Türkiye'den ayrılmasını istedi. Türkiye'den ayrıldıktan sonra Şam'a giden Ahmed Şerîf, burada bir süre Emîr Abdülkâdir el-Cezâîrî'nin torunu Emîr Saîd'in konuğu oldu. Ahmed Şerîf'in gördüğü ilgiden rahatsız olan Fransa güdümündeki Suriye hükûmeti onun yirmi dört saat içinde Suriye'yi terketmesini istedi. Filistin'e geçen Ahmed Şerîf'in buradaki faaliyetleri İngilizler'i rahatsız edince Hicaz'a gitmek zorunda kaldı. Onun Mekke'ye gelişi Kral İbn Suûd'u tedirgin etti. Bir süre sonra Yemen İmamlığı ile Suûd Krallığı arasında tampon bölge olan Asîr'e çekilen Ahmed Şerîf es-Senûsî 10 Mart 1933 tarihinde Medine'de vefat etti.

Eserleri. 1. *Buğyetü'l-müsârid fî ah-kâmi'l-mücâhid fi'l-haş 'ale'l-cihâd* (Kahire 1332). 2. *el-Envârü'l-kudsîyye fî mukaddimeti't-tarîkatî's-Senûsiyye* (İstanbul 1339-1342). Senûsiyye tarikatının silsilesi, âdâb ve erkânıyla virdlerine dair bir eserdir. 3. *el-Füyûzâtü'r-rabbâniyye fî icâzeti't-tarîkatî's-Senûsiyye ti'l-Ahmediyyeti'l-İdrîsiyye* (İstanbul 1339-1342). Ahmed Şerîf'in ders okuyup icâzet aldığı hocalarıyla şeyhlerinin isimlerini içeren risâlenin sonunda müellifin

Senûsiyye tarikatına dahil olmak isteyenleri tarikatın evrâdını okumayı sürdürmeleri şartıyla tarikata kabul ettiğini belirten bir notu bulunmaktadır. Ahmed Şerîf'in ayrıca *ed-Dürri'l-feridü'l-vehhâc fî riħle mine'l-Cağbûb ile't-Tâc, el-Kevkebû'z-zâhir fî semâ'in mücellî'z-zalâmi'l-âkir, Fevzatü'l-mevâhibi'l-mâlikiyye* adlı eserlerinin bulunduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyn Vassâf, *Sefîne*, I, 318-320; M. Fuâd Şükri, *es-Senûsiyye: Dîn ve devlet*, Kahire 1948; Celâl Teflik Karasapan, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara 1960, s. 212-227; Şekîb Arslan, "Seyyidi Ahmed eş-Şerîf es-Senûsî", *Muhtârât min edebi'l-Arab* (nşr. Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî), Beyrut 1965, s. 180-187; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası* (nşr. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1969, s. 185-190, 482-487; G. Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık* (trc. Hayrullah Örs), Ankara 1972, s. 116; Stoddard, *Hâzîrû'l-âlemi'l-İslâmî*, I, 129, 140, 198; II, 374; Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler*, İstanbul 1977, s. 371; Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya Lideri: Ahmed Şerîf-Süleyman Baruni*, Ankara 1981; Ahmed Emin, "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı", *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl* (haz. Mehmet Kaplan v.dğr.), İstanbul 1981, II, 759-785; "Mustafa Kemal Paşa'nın Köşkünde", a.e., II, 862; Abdülhay el-Ketânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 207; II, 602, 927; Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, Ankara 1984, s. 136; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul 1985, II, 233-235; R. Simon, *Libya between Ottoman and Nationalism*, Berlin 1987, tür.yer.; Muhammed Esed, *Mekke'ye Giden Yol* (trc. Cahit Koytak), İstanbul 1988, s. 407, 443; J. M. Landau, *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization*, Oxford 1990, s. 134-138; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara 1991, II, 225; L. Kinross, *Atatürk: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu* (trc. Necdet Sander), İstanbul 1994, s. 347; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul 1996, II, 488-495, 655-659; Qassam Kh. al-Jumaili, *Irak ve Kemalizm Hareketi: 1919-1923* (haz. İzzet Öztoprak), Anka-

ra 1999, s. 74-75; Kadir Özköse, *Muhammed Senûsî: Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul 2000, s. 59-79; N. A. Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik* (trc. Kadir Özköse), İstanbul 2006, s. 107-115; Ali Muhammed Muhammed es-Salâbî, *el-Hareketü's-Senûsiyye fî Libyâ: Siretû za'imeyn Muhammed Mehdi es-Senûsî ve Ahmed eş-Şerîf*, Beyrut 2007, s. 65-194; Zülfikar Güngör, "Sebilü'r-Reşâd'dan: Senûsî Tarikatı Şeyhi es-Seyyid Ahmed Senûsî (ö. 1933)'nin Siyasal Hutbesi", *Tasavvuf*, sy. 10, Ankara 2003, s. 343-347; Mustafa Oral, "Şeyh Senûsî'nin Kemalist Misyonu", *Toplumsal Tarih*, sy. 140, İstanbul 2005, s. 68-75; A. H. de Groot, "al-Sanûsî, Shaykh Sayyid Ahmad", *EI²* (İng.), IX, 23-24.

NİHAT AZAMAT

SENÜSÎ, Muhammed b. Ali

(محمد بن علي السنوسي)

Seyyid Muhammed b. Ali b. Muhammed
b. Abdilkâdir es-Senûsî
(ö. 1276/1859)

Senûsiyye tarikatının kurucusu.

12 Rebiülevvel 1202'de (22 Aralık 1787) Cezayir'in Vehrân vilâyetine bağlı Müstegânim'in güneydoğusundaki Vâsîta'da doğdu. Soyu Hz. Hasan'a ulaştığı için Hasenî, doğduğu bölgenin İdrîsî hânedanının kurucusu Seyyid İdrîs'e nisbetinden dolayı İdrîsî nisbesini kullandı. Senûsî künyesi, ailesinin daha önce yaşadığı Tilimsân şehri çevresindeki Esnûs dağından gelmektedir. Dedesi, babası, amcaları yanında çok sayıda hanımın da ilimle uğraştığı bir ailenin çocuğu olan Muhammed b. Ali es-Senûsî henüz iki yaşındayken babasını kaybetti. İlk eğitimi halası Seyyide Fâtîma'dan aldı. Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra fıkıh, tefsir, akaid ve kelâm konularında temel bilgileri öğrendi. Halasının vefatının ardından amcasının oğlu Şârif'ten Kur'an, fıkıh, hadis dersleri almaya devam etti. Eğitimi çevredeki Müstegânim, Mâzûne, Muasker ve Tilimsân medreselerinde sürdürdü. Daha sonra ileri seviyede eğitim görmek için Fas şehrine giderek Karaviyyîn Medresesi'nde ders okumaya başladı. Bu yıllarda tasavvula da ilgilendi. Fas âlimleri onun ilimde belli bir seviyeye ulaştığına kanaat getirince Karaviyyîn Camii'nde ders okutmasına izin verildi. İki asra yakın bir süredir Fas'ta hüküm süren Filâfi-Alevîler'in emîri Mevlây Süleyman sarayda kendisine görev vermek istediye de Senûsî bu teklifi kabul etmedi. Bir süre sonra dinî ve içtimâî alanlarda ıslaha yönelik fikirleri, vaaz ve dersleri yüzünden yakın takibe alındı.

1818 veya 1819'da Hicaz'a gitmek amacıyla Fas'tan ayrılan Senûsî önce do-

ğup büyüdüğü yerlere kısa bir ziyaret gerçekleştirdi. Ardından Cezayir'in güneyine düşen Büyük Sahrâ bölgesindeki Ağvât, Celfe, Mis'ad, Aynimâzî, Bûseâde gibi şehirleri dolaştı. Bûseâde'de ilk evliliğini yaptı ve bir müddet burada kaldı. Bûseâde'de bulunduğu günlerde Cezayir Fransa tarafından işgal edildi. Bu gelişme üzerine daha doğuya gitmek için buradan ayrıldı. Kâbis, Trablusgarp, Misrâte ve Bingazi gibi şehirlere uğradıktan sonra Kahire'ye ulaştı. Kahire'de Hasan b. Muhammed el-Attâr ve Ali b. Muhammed el-Milî gibi âlimlerin ilim meclislerine katıldı. İktidarı ele geçiriş biçiminden ve icraatından rahatsızlık duyduğu Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya bağlı Ezher ulemâsı ile oldukça sert tartışmalara girişti. Ezher ulemâsı tarafından tütün içmenin kesinlikle yasaklanması başta olmak üzere birçok görüşü sebebiyle dini bozmak ve bîmînlerin sapıklığa düşmesine yol açmakla itham edildi.

1830'lu yılların başlarından itibaren Kahire'de ikamet eden Muhammed b. Ali es-Senûsî daha sonra Mekke'ye gidip yerleşti. Mekke'de ders aldığı hocaları arasında hadis derslerini takip ettiği Şâfiî âlimi Ebû Hafs Ömer b. Abdülkerîm el-Attâr ve *el-Muvaṭṭa'*ı okuduğu Mekke müftüsü ve kadısı Ebû Süleyman Abdülhafız el-Uceymî vardı. Yirmi yıldır Mekke'de yaşayan İdrîsiyye tarikatının kurucusu Ahmed b. İdrîs ile burada tanıştı ve kendisine intisap etti. Senûsiyye kaynaklarında, Ahmed b. İdrîs'in Vehhâbîler'in gittikçe taraftar toplaması ve bu sebeple çıkan tartışmalar yüzünden müridleriyle birlikte Mekke'den ayrılıp Yemen ile Hicaz arasındaki Asîr'e gittiğinde Senûsî'yi Mekke'deki zâviyesinde halife olarak bıraktığı, Senûsî'nin zaman zaman şeyhinin yanına gidip geldiği, bu seyahatlerinin birinde şeyhinin onu Habeşistanlı müridlerinden Hatice el-Habeşîyye ile evlendirdiği kaydedilmektedir.

1837 yılında Mekke'de Ebû Kubeys dağında açtığı zâviyede irşad faaliyetine başlayan Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin Cezayirli hacılar ve Fransız işgalinden kurtulup gelen Afrikalılar üzerindeki nüfuzu hızla artınca ulemâ, Mekke şerifleri ve Osmanlı idarecileri kendisine karşı mesafeli davranmaya başladılar. Onların bu tavırlarından rahatsız olan Senûsî 29 Şubat 1840'ta Mekke'den ayrılıp Kahire'ye gitti. Onun bu yıllarda Muhammed b. Abdülvehhâb'ın görüşlerini benimsediği yönündeki rivayetler doğru değildir. Tam aksine kendisini rahatsız eden konuların başında Vehhâbîler'le yaptığı tartışmalar gelmek-

tedir. Birkaç ay Kahire'de kaldıktan sonra Mısır'ın Libya sınırına yakın Sîve vahasında malarya hastalığına yakalandı; iyileşinceye kadar burada ikamet etti. Mekke'ye hac için gelen Cezayirîler'i Fransız işgaline karşı mücadeleyle yönlendirdiği bilindiğinden Fransa onun doğup büyüdüğü topraklara geçmesine izin vermedi. Dönüş yolunda uğradığı Trablusgarp'ta Osmanlı Valisi Ali Asgar Paşa kendisine yakın ilgi gösterdi ve Bingazi ile Derne arasındaki bölgede zâviye inşa etmesine izin verdi. 1843'te Beyzâ Zâviyesi'ni kurdu ve üç zâviye daha açtı. Bu dönemde Seyyid Ahmed b. Ferucullah'ın Fâtıma adlı kızıyla üçüncü evliliğini yaptı. Bu evliliğinden Senûsiyye tarikatını sürdüren Muhammed Mehdî ve Muhammed Şerîf adlı iki oğlu oldu. 1846 yılında hac için Hicaz'a giderken yerine vekil olarak Muhammed b. Ahmed el-Filâlî'yi bıraktı, iki oğluyla birlikte ailesini Derne'deki zâviyesine yerleştirdi. Haccdan sonra ülkesine dönmeyip uzun yıllar Mekke'de ikamet etti.

1854'te Trablusgarp'a döndüğünde bir süre Uzeyyât Zâviyesi'nde kaldı, ardından Mısır sınırındaki Cağbûb'da büyük bir zâviye inşa ettirerek buraya yerleşti. Burada yaptığı ilk toplantıya Sirenayka, Trablusgarp, Tunus ve Hicaz'daki halifelerini davet etti. Birkaç barakadan ibaret küçük bir yerleşim yeri olan Cağbûb iki yıl gibi kısa bir süre içinde bir şehre dönüştü. Cağbûb Zâviyesi, Mısır ve Mağrib'den sonra ikinci önemli eğitim merkezi haline geldi. Batılı araştırmacılar, Senûsî'nin Trablusgarp valileriyle arası açıldığı için Cağbûb'a gittiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak döneme ilişkin Osmanlı belgeleri incelendiğinde onun Osmanlı idarecileriyle ilişkilerinde bazı problemler yaşamakla birlikte daha ziyade kendi hizmet anlayışı gereği buraya gittiği anlaşılmaktadır. Öte yandan hocalarından Muhammed el-Kundûz'un 1829'da Vehrân Valisi Hasan Bey tarafından Mâzûne'de idamından dolayı Osmanlı yönetimine karşı dikkatli olduğu da belirtilmektedir. Bir tarikat şeyhi olmanın yanında özellikle hadis

ve fıkıh alanında bir âlim olan Muhammed b. Ali aynı zamanda bir kitap tutkunuydu. Mısır'daki ihvanı aracılığıyla Cağbûb'da fıkıh, hadis, tasavvuf, felsefe, tarih, tefsir, edebiyat, astronomiyle ilgili kitapları içeren 8000 ciltlik bir kütüphane kurmuştu.

Hicaz, Mısır, Cezayir ve Tunus'ta, ayrıca çoğunluğu bugünkü Libya topraklarında olmak üzere çeşitli yerlerde yirmi iki zâviye açan Muhammed b. Ali, bunların tarihî hac güzergâhları ve ticaret kervanlarının yolu üzerinde kurulmasına özellikle dikkat etti. Büyük Sahrâ bölgesinde açılan zâviyeler göçebe topluluklar üzerinde büyük etki uyandırdı. Kurulan her yeni zâviye öncelikle bir eğitim merkezi, tüccarlar için bir konaklama yeri, bir ibadet mahalli ve etrafında zirâi faaliyetin yapıldığı bir mekân şeklinde tasarlanıyordu. Zâviyelerde örnek bir İslâmî hayatın nasıl yaşanacağı halka öğretiliyordu. Trablusgarp şehrinden başlayıp Fizan'ın merkezindeki Merzûk'a uzanan tarihî ticaret yoluna alternatif olarak Câlû'dan Vedâ'y'a uzanan yeni bir güzergâh oluşturuldu. Böylece Bingazi'den hareket eden tüccarlar, güney istikametine ilerleyerek Kufra'dan geçip Çad'ın güneydoğu bölgesinde hüküm süren Vedây Sultanlığı'nın merkezi Abeşe'ye giden içinde ve daha kısa zamanda gidip gelmeye başladı.

Muhammed b. Ali es-Senûsî, İslâm dininin bilinmediği coğrafyalarda yaşayan insanları bu dine ısındırmak, ayrıca müslüman olmakla birlikte İslâmî geleneklerinden kopmuş kabilelerin yeniden İslâm'a dönmesini sağlamak için büyük gayret gösterdi. Afrika'da yaklaşık 5 milyon putperest onun ve dervişlerinin gayretiyle İslâm'ı benimsedi. Kuzey Afrika'da ve Büyük Sahrâ altı Afrika sultanlıklarında yaklaşık 50 milyon kişinin müridi olduğu tahmin edilmektedir. Yirmi iki yıl süren irşad faaliyetinin ardından 9 Safer 1276'da (7 Eylül 1859) Cağbûb'da vefat eden Muhammed b. Ali es-Senûsî buradaki zâviyeye defnedildi. Muhammed b. Ali, tarikat kurucusu bir sûfî olmanın yanı sıra ictihad taraftarı bir âlim ve teşkilâtçı yönü kuvvetli önemli bir şahsiyettir. Bu sebeple kurucusu olduğu Senûsiyye tarikatı dinî, fikrî ve siyasî bir hareket olarak değerlendirilmektedir (bk. SENÜSİYYE).

Eserleri. 1. *ed-Dürerü's-seniyye fî aḥbâri's-sûlâleti'l-İdrîsiyye*. Tarih ve ensâb ilminin fazileti, bu konuda yazılan eserler hakkında bir girişle başlayan eserde İdrîsî hânedanının Mağrib'de kurduğu devletler

Muhammed
b. Ali
es-Senûsî

anlatılmaktadır (Kahire 1349, 1373; Beyrut 1980). 2. *Buğyetü'l-makâşid fi hülâsati'r-râşid*. Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin Medine'ye gittiğinde kendisine so- rulan ictihad, taklid, hadisle amel ve fık- ha dair bazı sorulara verdiği cevapları içe- rir (Kahire 1353). Eserin sonunda nefsin yedi mertebesinin anlatıldığı bir bölüm bu- lunmaktadır. 3. *es-Selsebilü'l-ma'în fi't- tarâ'îki'l-erba'în*. Müellifin tasavvuf ve tarikatlar hakkındaki görüşlerini yansıtan ve intisap ettiğini söylediği kırk tarikatın evradını içeren eser *Buğyetü'l-makâşid*'- la birlikte basılmıştır. 4. *Îkâzû'l-vesnân fi'l-'amel bi'l-'hadîş ve'l-'Qur'ân*. Hadis, Kitap ve Sünnet'le amel etmenin gerekli- liği, ictihad ve taklid konusunun işlendiği dört bölümden meydana gelir. Senûsî, bu kitabında ictihad kapısının kapandığını söy- leyenlere karşı çıkıp ictihadın kıyamete ka- dar devam edeceğini savunmuş, ümme- tin Kitap ve Sünnet'ten uzaklaşmasına se- bep olan taklidin diinde yeri bulunmadığını belirterek bir kısım âlimlerin taklidi dört Sünnî mezhebin imamlarına indirgeme- lerini ağır biçimde eleştirmiştir. Taklid ko- nusunu ele aldığı bölümün sonunda tasav- vuftaki keşfe temas eden müellif, bunun şeriata bağlı kalmanın neticesinde Allah'ın bazı velî kullarına bir lutfu olduğunu söy- lemış, sûfilerin ehl-i hadis metodunu iz- lediklerini ve ehl-i hadis gibi sünnete uy- duklarını belirtmiştir (Cezayir 1914; Kahi- re 1357, 1360; Beyrut 1388, *Mukaddimetü Muvaṭṭa'a'l-İmâm Mâlik* ile birlikte). Eser, Abdülhadi Timurtaş tarafından *İctihad ve Taklid Çerçevesinde Nassın Uygulanı- şı* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İs- tanbul 1995). 5. *el-Müsellesâtü'l-'aşere fi'l-eḥādîşin-nebeviyye* (Kahire 1357). 6. *Şifâ'ü's-sadr*. Dini-fikhî meselelere dair bir eserdir (Kahire 1360). 7. *el-Menhe- lû'r-reviyyü'r-râ'îk fi esânîdi'l-'ilm ve uşûli't-tarâ'îk*. Hocalarından, onlardan okuduğu kitaplardan, tasavvuf ve tarikat- lardan bahseden eser müellifin yetişme dönemiyle ilgili önemli bilgiler içermekte- dir (Kahire 1373). 8. *Mukaddimetü Mu- vaṭṭa'a'l-İmâm Mâlik*. Müellif iki bölü- den oluşan eserin girişinde sahâbe ve tâ- bînin hadise verdiği öneme dikkat çek- miş, birinci bölümde ulemânın *el-Muvaṭ- ta'a* hakkındaki takdîrkâr ifadelerine yer vermiş, ikinci bölümde İmâm Mâlik'in il- mi, faziletleri, Kitap ve Sünnet'e bağlılığı anlatılmıştır (Kahire 1374; Beyrut 1388, *Îkâzû'l-vesnân* ile birlikte). Müellifin bu eserleri torunu, Libya Devleti'nin ilk kralı I. İdrîs es-Senûsî tarafından bir araya ge- tirilerek *el-Mecmû'atü'l-muhtâre* adıyla

yayınlanmıştır (Beyrut 1968). Muham- med b. Ali es-Senûsî'nin basılmamış di- ğer bazı eserleri de şunlardır: *eş-Şümû- sū şâriḳa*, *el-Büdü'rû's-sâfire*, *el-Kevâ- kibü'd-dürriyye*, *Hidâyetü'l-vesîle*, *Ṭa- vâ'inü'l-esinne fi'tâ'ini Ehli's-sünne*, *Ri- sâletü's-sülûk*, *Şüzûrû'z-zeheb* (eser- lerinin bir listesi için bk. Ahmed Sidkî Deccânî, s. 132, 150).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, YEE., nr. 39/18, 78/16, 78/131; BA, Y.MTV., nr. 29/15; H. Duveyrier, *La confrérie musulmane de Sidi Muhammed ben 'Alî es-Senoûsî et son domaine géographique*, Paris 1884; Sâdik el-Mü- eyyed, *Afrika Sahrâ-yı Kebirinde Seyahat*, İstan- bul 1314, s. 66-67; Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Abdülhamîd ve Seyyid Muhammed el- Mehdi ve Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm*, İstanbul 1325, s. 15-57; M. Fuâd Şükrî, *es-Senûsiyye: Dîn ve devle*, Kahire 1948, s. 11-55; E. E. Evans- Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica*, Oxford 1949, s. 11-19; Celâlî Tefvîk Karasapan, *Libya, Trablus- garp, Bingazi ve Fizan*, Ankara 1960, s. 171-175; J. C. Froelich, *Les musulmans d'Afrique noire*, Paris 1962, s. 255-257; J. M. Cuoq, *Les musulmans en Afrique*, Paris 1975, s. 48-49; B. G. Martin, *Muslim Brotherhoods in Nineteenth Century Africa*, Cambridge 1978, s. 99-124; Ab- durrâhman b. Muhammed el-Cilâlî, *Târîhu'l-Ce- zâ'iri'l-'âm*, Beyrut 1400/1980, IV, 269-278; N. A. Ziadeh, *Sanûsiyah*, Leiden 1983, s. 11-19; M. Morsy, *North Africa: 1800-1900*, New York 1984, s. 271-278; Ahmed Sidkî Deccânî, *el-Hareketü's- Senûsiyye: Neş'etühâ ve nümûvühâ fi'l-kar- nî't-tâsi' 'aşer (1202-1320 H.)*, Kahire 1988, s. 34-166; Christiane Souriau, "Mohammed ben 'Alî es-Sanoûsî", *Les africains* (ed. Ch. A. Julien v.dğr.), Paris 1990, VI, 233-259; Knut S. Vikør, "The Sa- nusiyya Tradition", *Arabic Literature of Africa: The Writings of Eastern Sudanic Africa* (ed. J. O. Hunwick - R. S. O'Fahey), Leiden 1994, I, 166-173; a.mlf. - R. S. O'Fahey, "İbn Idris and al-Sa- nusî: The Teacher and His Student", *Islam et so- ciétés au sud du Sahara*, sy. 1, Paris 1987, s. 70-82; J.-L. Triaud, *La légende noire de la Sanûsiyya*, Paris 1995, I, tür.yer.; a.mlf., "al-Sa- nusî", *El²* (Fr.), IX, 24-25; a.mlf., "Ali al-Sanusi, Muhammad b. (1787-1859)", *Biographical Encyclopaedia of Sufis: Africa and Europe* (ed. N. Hanif), New Delhi 2002, s. 6-11; Hilâl Nâcî, "Muḥammed es-Senûsî", *Mevsû'atü Beyti'l- hikme li-a'lâmi'l-'Arab*, Bağdad 1420/2000, I, 477-479.

AHMET KAVAS

SENÜSÎ, Muhammed Mehdi (محمد المهدي السنوسي)

Seyyid Muhammed el-Mehdi
b. Muhammed b. Ali es-Senûsî
(1844-1902)

Senûsiyye tarikatı şeyhi.

Senûsiyye tarikatının piri Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin oğludur. Bingazi ile Der- ne arasındaki Mâsse'de doğdu. Annesi Sey- yid Ahmed b. Ferecullah'ın kızı Fâtîma'dır.

İlk çocukluk yılları, babasının 1846 yılında Hicaz'a tekrar dönerken ailesini emanet ettiği Derne'nin dindar aileleri ve bedevî Araplar arasında geçti. İlk eğitimini baba- sının önde gelen mensuplarından Seyyid Ahmed er-Rifî, Ali b. Abdülmevlâ, İmrân b. Bereke el-Feytûrî gibi âlimlerden aldı. Muhammed Mehdi babasının 1859'da ve- fatının ardından henüz on altı yaşında tari- katın ikinci postnişini oldu. Bu sırada kar- deşi Muhammed Şerîf on dört yaşındaydı. 1859 yılından itibaren, Senûsiyye'nin önde- ri Muhammed Mehdi olmakla birlikte iki kardeş birbirine bağlı kalarak bütün mese- lelerde ortak hareket etti. Bu örnek kar- deşlik Muhammed Şerîf'in vefatına (1896) kadar sürdü.

Babasının vasiyeti üzerine Muhammed Mehdi, tarikatı Büyük Sahrâ ve Bilâdüs- sûdan diye bilinen siyahî toplumların yaşa- dığı Afrika'nın iç bölgelerinde yaymak için büyük gayret gösterdi. Babasının dostu olan Çad'ın doğusundaki Vedây'ın sultanı Muhammed Şerîf'in ölümünden sonra taht- ta geçen Sultan Ali ve Sultan Yûsuf, Senû- siyye'ye bağlılıklarını sürdürdüler. Böylece Bingazi'den Vedây'a, oradan daha güne- ye uzanan ticaret yolu, Trablusgarp-Fizan arasındaki tarihî yolun alternatifini olarak giderek daha fazla kullanılan bir güzergâ- ha dönüştü. Tüccarların geçtikleri bütün yerleşim yerlerinde Senûsî zâviyeleri açıl- dı. Bu zâviyeler her taraftan gelen misafir- lerin ağırlandığı, aynı zamanda İslâm'ın öğretildiği birer merkez şeklinde yapıla- dırıldı. Afrika'nın iç kesimlerinden getirilen köleler bu zâviyelerde İslâm dinini öğ- rendikleri gibi çevrede açılan arazilerde ziraat, ticaret ve el sanatları konularında meslek eğitimi almalarından sonra mem- leketlerine gönderiliyordu. Özellikle bu böl- gedeki ihvanın bölgede İslâm'ın yayılma- sında büyük katkıları oldu.

Muhammed Mehdi, babasının kurup ge- liştirdiği tarikatı Fas'tan Şam'a ve İstan- bul'dan Hindistan'a, Yemen'den Cava'ya kadar yayma konusunda büyük başarı gös- terdi. Mısır'ın güneybatı sınırından Sudan'- daki Dârûr'a kadar uzanan bölgede, bura- dan bütün Büyük Sahrâ çölünü çevrele- yen Çad'daki Vedây, Kânim, Bagirmi, Enî- di (Ennedi), Borku ve Tibesti; Nijerya'daki Bornu, Sokoto ve Kano; Nijer'deki Kavâr, Âir (Ayr) ve Zinder'deki sultanlıklardaki nü- fuzu iyice arttı. Kuzeyde Trablusgarp'tan güneydeki Fizan'a, yine bu vilâyetin doğu- sundaki Kufra'dan batısındaki Gât ve Ga- dâmis kasabalarına kadar her tarafta zâ- viyeler açıldı. Bütün bu bölgelerdeki tica- ret Senûsîler'in yönlendirdiği kimselerce